

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА МЕСЕНДЖЕРИ ЯК ЗАСОБИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ворожейкін Є. П.

Постановка проблеми. Соціальні мережі та месенджери сьогодні є важливою складовою нашого повсякденного життя. Вони доповнюють «живе» спілкування та спрощують процеси соціальної комунікації та доступу до інформації. Їх функціональність надає можливість для реалізації громадянської партиципації, адже вони можуть бути каналами для поширення ідей та об'єднання однодумців у спільноти, координації зусиль та організації заходів (реальних та віртуальних). Роль соціальних мереж та месенджерів у громадянській самоорганізації актуалізується сьогодні в Україні внаслідок військового вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. Війна змінила життя всіх українців та змусила шукати відповіді на те, як реагувати на цю складну ситуацію. Частина цивільного населення знайшла їх за допомогою груп у соціальних мережах, каналів та груп у месенджерах, які надали не тільки важливу інформацію, але і стали середовищем організації рухів волонтерської допомоги, інформаційного супротиву тощо. Саме дослідженню цієї проблематики присвячена дана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системно-теоретичні підходи до соціальних рухів (Н. Луман, К. Джапп, Г. Алемейер, К.-У. Хельманн) є досить некритичними та ігнорують продуктивні відносини між людьми та соціальними структурами в процесах соціальної самоорганізації. Саме тому в дослідженні ми звертаємо увагу на підхід, який пропонує розглядати самоорганізацію в контексті постійної рухомості та провокуючої реальності. Цей підхід підтримують К. Фукс, Ш. Муффе, Е. Лакло та інші дослідники. Ш. Муффе та Е. Лакло визначають самоорганізацію як результат фундаментальних змін соціальних структур, коли на акт утистки пригноблені дають відповідь через простір антагонізму¹. Антагонізм виникає, коли ідентичність суб'єкта заперечується, чи коли його права ставляться під сумнів, чи шляхом суперечливої інтерпеляції, тобто переживання Я суперечливим чином, як всередині, так і за межами домінантної культури.

Потенційні можливості використання соціальних мереж для громадянської самоорганізації під час критичних моментів яскраво продемонструвала Арабська весна – серія масових протестів, революцій та військових конфліктів у низці арабських країн, що розпочались у 2010 році. Роль соціальних мереж у них була настільки впливова, що ЗМІ почали

використовувати терміни «революція у Facebook», «революція в Twitter» та «повстання YouTube»². Дослідженням ролі соціальних мереж під час Арабської весни займалися такі науковці як: А. Шахба, А. Фіцпатрик, С. Хаміс, К. Вон, П. Голд, Д. Фаріс, К. Рая та інші. А. Шахба вказує, що серед інших революцій Арабської весни, сирійська відрізнялась, оскільки в ній соціальні мережі активно використовувались з обох сторін як революціонерами так і сирійським режимом, що призвело до інформаційної війни³. М. Лібіцкі визначає інформаційну війну, як командно-адміністративну війну на основі інформаційної розвідки, електронної війни (радіоелектронними чи криптографічними методами), психологічної війни (у якій інформація використовується для зміни думки друзів, нейтрально налаштованих людей та ворогів), хакерської війни (в якій атакуються комп'ютерні системи ворога), економічно-інформаційної війни (блокування інформації чи спрямування її на досягнення економічного домінування)⁴. Всі ці дії були здійснені разом з військовим вторгненням Росії в Україну, а тому їх потрібно прийняти до уваги в контексті нашого дослідження.

Важливою основою дослідження не тільки в теоретичному, але й в історичному контексті є роботи присвячені використанню соціальних мереж під час Євромайдану та війни на Донбасі. Цю проблему досліджували: А. Руденко, Н. Кумпаненко, Н. Хома, Б. Тимофій, Ю. Дукач, Т. Горбачевський, А. Грузд, Б. О'Брайт та інші. А. Руденко, зокрема, вказує, що саме завдяки соціальним мережам українцям вдалося під час Євромайдану та війни на Донбасі продемонструвати «високий рівень громадянської мобілізації та згуртованості зусиль»⁵.

Мета полягає в дослідженні використанні соціальних мереж та месенджерів як засобів громадянської самоорганізації в українському контексті спричиненого новими чинниками, а саме військовим вторгненням Росії в Україну, що розпочалось 24 лютого 2022 року.

² Shehabat A. The social media cyber-war : the unfolding events in the Syrian revolution 2011. *Global Media Journal*. 2013. 6(2). URL: https://www.hca.westernsydney.edu.au/gmjau/archive/v6_2012_2/ahmad_shehabat%20_RA.html (дата звернення: 25.04.2022).

³ Ibid.

⁴ Libicki M. What is information warfare? Washington DC, 1995. P. 12.

⁵ Руденко А. Соціальні мережі як ефективний засіб громадянської самоорганізації в сучасній Україні. Аналітична записка. Київ, 2018. С. 3. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf> (дата звернення: 29.04.2022).

¹ Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical and Democratic Politics*. London, 1985. P. 153.

Відповідно завдання дослідження полягає у виявленні цілей та видів громадянської самоорганізації українців за допомогою соціальних мереж та месенджерів під час активної вази російсько-української війни, а також порівняння з минулим ситуаціями їх використання в Україні та інших країнах.

Виклад основного матеріалу. Кожна соціальна мережа чи месенджер має: різні системні можливості та нормативність формату можливого контенту, взаємодії з іншими користувачами, власним етикетом. Відповідно кожен з цих засобів можна представити як інструмент, котрий буде більш ефективним для одних цілей та менш для інших.

Під час Арабської весни, для мобілізації та координування повстань, використовувались, такі соціальні мережі, як: Facebook, Twitter та YouTube⁶. У сирійській революції крім них для координації застосовувався також месенджер Skype, а Facebook, Twitter та YouTube більше функціонували для висвітлення світові жорстокість сирійського режиму та поширювання інформації про хід революції⁷. Така сама методика громадянської самоорганізації використовувалась під час Євромайдан у 2013-2014 рр. Єдина різниця полягала у тому, що для координації дій застосовувалась ще соціальна мережа ВКонтакте, котра на той час була популярна серед студентів⁸.

З початком війни на Донбасі, процес самоорганізації в Україні сформував нові цілі, а саме надання волонтерської допомоги у зоні бойових дій, поміч у евакуації мирного населення, збір коштів для них та для армії⁹. Це здійснювалось, головним чином, за допомогою тематичних груп у мережі Facebook. А. Руденко зазначає також використання такої популярної методики, як онлайн-флешмоби. Вона базувалась на тому, що українці зазначали у своїх постах в соціальних мережах спільні хештеги (від англ. hash – «знак решітки», і tag – мітка), щоб об'єднувати пости за певною темою та у такий спосіб показувати масову прихильність певних вимог до влади. Так, у 2014 р за допомогою постів з хештегом #PoroshenkoPohovoryZNarodom вдалось здійснити тиск на Президента України Петра Порошенка стосовно ситуації на Донбасі¹⁰. Цей метод можна визначити як вид громадянського протесту.

Хоча громадянські рухи зазвичай асоціюються з критикою чи контролем дій державних органів та посадовців, насправді їх ключовою функцією є протидія загрозливим для суспільства процесам. Вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стало одним з таких, що змусило українців використати різні методи протидії, в тому числі застосування соціальних мереж для організації громадянських рухів, але вже не для тиску на владу, а для підтримки її дій у протистоянні ворогу.

Під час дослідження способів використання соціальних мереж для громадянської самоорганізації вдалось визначити, що у більшості випадків застосовувався месенджер Telegram. Статистика теж показує, що з 24 лютого по 20 березня 2022 року кількість нових завантажень месенджера Telegram в Україні збільшилось на 89% (957 тис.)¹¹.

За останні декілька років Telegram став провідним засобом комунікації у багатьох країнах світу. Telegram є мобільним месенджером, який працює на різних операційних платформах. Він є більш безпечним за інші, тобто третім сторонам дуже складно отримати зміст індивідуальних розмов та доступ до закритих чатів. Також Telegram надійно зберігає інформацію, оскільки його сервери знаходяться у різних країнах. Отже, він надає можливість для безпечного спілкування та передачі інформації.

Telegram став важливим засобом для отримання інформації особливо в перші дні війни, оскільки крім військового наступу Росія також здійснювала хакерські атаки на провідні інформаційні ресурси та сайти офіційних державних органів. Починаючи з 24 лютого 2022 року у Telegram були створені різні інформаційні канали присвячені як загальній ситуації в Україні, так і в окремих містах, селищах чи навіть районах міста. Вони були створені як журналістами, так і блогерами чи просто особами, які зрозуміли необхідність у таких джерелах. У цьому випадку цей процес можна розуміти як вид громадянської самоорганізації, оскільки канали були створені масово та не на основі наказів чи настанов, а як ініціатива для вирішення конкретних спільних проблем.

В контексті процесів громадянської самоорганізації важливим є хвилеподібний рух, коли індивідуальні ініціативи переходять на рівень колективних дій. В громадянському суспільстві це може відбуватися навіть без заклику, коли кожен розуміє загальні цілі та здійснює індивідуальні дії для досягнення цих цілей на основі власних навиків та можливостей. Тобто, можна сказати, що відбувається формування колективного інтелекту. Колективний інтелект – це «форма універсально-розподіленого інтелекту, який постійно вдосконалюється, координується в реальному часі,

⁶ Shehabat A. The social media cyber-war : the unfolding events in the Syrian revolution 2011. *Global Media Journal*. 2013. 6(2). URL: https://www.hca.westernsydney.edu.au/gmjau/archive/v6_2012_2/ahmad_shehabat%20_RA.html (дата звернення: 25.04.2022).

⁷ Ibid.

⁸ Руденко А. Соціальні мережі як ефективний засіб громадської самоорганізації в сучасній Україні. Аналітична записка. Київ, 2018. С. 3. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf> (дата звернення: 29.04.2022).

⁹ Там само.

¹⁰ Руденко А. Соціальні мережі як ефективний засіб громадської самоорганізації в сучасній Україні. Аналітична записка. Київ, 2018. С. 9. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf> (дата звернення: 29.04.2022).

¹¹ Signal's Active Users in Ukraine Nearly Tripled In the Past Three Weeks. *Sensor Tower* : веб-сайт. URL: <https://sensortower.com/blog/signal-telegram-ukraine-russia-2022> (дата звернення: 29.04.2022).

що призводить до ефективної мобілізації навичок»¹². Її реалізацію можна побачити в інших випадках громадянської самоорганізації, які будуть розглянуті далі в статті. Координація більшості з них також відбувалася через Telegram за допомогою відкритих каналів та груп, а самі активності реалізовувались зазвичай у різних соціальних мережах, інших онлайн платформах та у реальному житті. Використання Telegram каналів та груп було важливим оскільки, на відміну від відкритих груп та сторінок у Facebook, в перших не здійснюється цензурування контенту. Канали та групи у Telegram можна заблокувати через скарги, але цей процес є більш повільнішим та потребує багато зусиль ніж у соціальних мережах. Тому використання месенджеру Telegram надало можливість захистити інформаційні джерела від нападів росіян та від блокування модераторами, оскільки деяких з цих каналів та груп були направлені на активності, котрі у мирний час розглядаються як злочинні.

Серед видів громадянської самоорганізації, які використовували набутий досвід під час війни на Донбасі, можна виділити канал «Української волонтерської служби»¹³. З перших днів війни він був направлений на надання допомоги з евакуацією, відправки та пошуків варіантів доставки продовольчих продуктів потребуючим, закупки та пошуку необхідного обладнання та речей для військових та територіальних органів оборони, надання житла для тимчасово переміщених осіб тощо. Надалі за допомогою нього було організовано та структуровано волонтерські рухи в різних регіонах України через створення відповідних групи. Варто зазначити, що цей канал тільки один з багатьох, за допомогою якого здійснювалась волонтерська допомога під час війни.

Іншим видом організації громадянських рухів, після вторгнення Росії в Україну, було застосування соціальної мережі Twitter для створення соціального та політичного тиску. Telegram канал «Інфозагін Київ Vibes»¹⁴ був одним з тих, хто координував цю діяльність. Twitter вже давно є інструментом громадянських рухів, він застосовувався, зокрема в Україні до цього та під час сирийської революції. Проте нова ситуація сформувала інший підхід, українці здійснювали тиск не на своїх політиків, а, навпаки, підтримували їх звернення до політиків країн західної Європи та Америки через лайки, ретвіти (повторні публікації чужого чи власного твіту) та доповнювали їх власними постами зі спільними хештегами (наприклад, #CloseTheSky) та згадками офіційних акаунтів цих іноземних політиків (наприклад, президента США Джо Байден, членів конгресу США тощо). Новим моментом також було

звернення до провідних компаній світу щодо виходу з російського ринку, оскільки їх діяльність на території Росії збільшувала доходи агресора, а значить і його економічні можливості по виготовленню зброї. У цьому плані українці підтримували політику свого міністра закордонних справ Дмитра Кулеби, котрий був одним з тих, хто розпочав цей вектор діяльності. Таким чином, за допомогою соціальної мережі Twitter українці продемонстрували не тільки громадянську спільність, але і об'єднаність зі своєю політичною елітою.

Об'єднання українців здійснювалось не тільки на основі політичної спільності, а й через виокремлення та захищення власної ідентичності. На концептуальному рівні це реалізовувалось через процес деколонізації. Деколонізація спрямовується на всебічне осмислення імперсько-колоніальної складової країни, яка певний історичний час перебувала під владою іншої країни. Цей процес вимагає аналіз методів імперської експлуатації, поширення колонізаторської ідеології та різних способів пригнічення культури та населення колонії тощо. Проблема полягає в тому, що в Україні деколонізація розпочалась тільки нещодавно. Притому на політичному рівні вона проводилась через так звані «декомунізаційні закони», які вирішували тільки частину проблеми. І. Лосєв зазначав, що важливо проводити не тільки декомунізацію, а й дерусифікацію, оскільки якщо обмежитись тільки першим, то можна лише очистити російсько-імперське ядро від комуно-радянських нашарувань, що прихильників «руського мира» цілком влаштує»¹⁵. Актуальність цього моменту підсилилась після вторгнення Росії в Україну, адже в ідеологічному плані доповнювалась концепцією про «братські народи» чи тим, що українці є вигаданою нацією¹⁶.

Деколонізацію українці здійснювали через свої пости чи історії в Instagram, Facebook та через розповсюдження постів інших людей. Важливо було також те, що представники української культури та мистецтва почали писати та публікувати статті в українських та зарубіжних виданнях, в яких висвітлювали колонізаторську політику Росії щодо України в різні історичні періоди та розвінчували міф про «братські народи». Деякі приклади таких статей можна знайти в коментарях до посту української мисткині Лії Достлієвої¹⁷.

Оскільки, крім військового вторгнення, Росії також розпочала інформаційну війну з Україною, то цивільне населення України вирішило здійснити протидію. Один з варіантів протидії організовувався через групу

¹² Levy P. *Collective Intelligence : Mankind's Emerging World in Cyberspace*. New York : Plenum Press, 1995. P. 13.

¹³ Українська волонтерська служба. *Telegram* : веб-сайт. URL: <https://t.me/VolunteerCountry> (дата звернення: 29.04.2022).

¹⁴ Інфозагін Київ Vibes. *Telegram* : веб-сайт. URL: <https://t.me/infzagin> (дата звернення: 29.04.2022).

¹⁵ Лосєв І. Декомунізація = дерусифікація України. *Український тиждень*. 2015. № 47 (419). URL: <https://tyzhden.ua/Society/152416> (дата звернення: 29.04.2022).

¹⁶ Путін : «Росіяни та українці – один народ, я ніколи від цього не відмовлюсь». *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-ukrayina-narody/31734825.html> (дата звернення: 29.04.2022).

¹⁷ Lia Dostlieva. *Facebook* : веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/liadostlieva/posts/10217187173191085> (дата звернення: 29.04.2022).

«Скарга і блок»¹⁸. У ньому учасники публікували профілі з різних соціальних мереж та телеграм каналів, які розповсюджували ворожу ідеологію чи фейкові новини стосовно війни в Україні. Також у цій групі публікувався алгоритм блокування цих профілів та груп.

Інформаційна протидія здійснювалась також через створення контенту та розповсюдження його в російському Інтернет-просторі. Зокрема, цю діяльність координував канал «Креативні сили України»¹⁹, який об'єднав сценаристів, режисерів монтажу, таргетологів тощо. Для кожного виду діяльності була створена окрема група з відповідними задачами. Тобто, був сформований певний вид мануфактури.

Складовою частиною інформаційної війни є хакерські атаки (головним чином DDoS-атаки). Росія почала здійснювати їх на сервери державних структур України ще перед початком військового вторгнення. Після 24 лютого громадяни України, котрі знали технічну специфіку DDoS-атак вирішили провести їх на серверне обладнання ворога. Їх ініціатива була підтримана з боку держави, відбулась легалізація цієї діяльності та проголошено про формування української IT армії. Для координування дій був створений спеціальний Telegram канал²⁰. Потім з'явилися окремі канали та групи присвячені процесу організації DDoS-атак для того, щоб розширити область їх застосування.

DDoS-атака здійснюється через насичення цілі (комп'ютера чи мережевого устаткування) великою кількістю зовнішніх запитів в результаті чого устаткування перестає працювати чи виконувати певні функції. Ефективність DDoS-атаки залежить від кількості учасників, тому вимагає залучення великої кількості людей. Тому українські спеціалісти у цій сфері публікували в каналах та групах інструкції чи посилання на учбові відео та створювали спеціальне програмне забезпечення, що надало можливість брати участь в DDoS-атаках будь-кому незалежно від його знань. Одним з прикладів розроблених засобів є онлайн гра «2048», під час якої здійснюється DDoS-атаки на

провідні російські інформаційні ресурси²¹. Важливо зазначити, що інструкції публікувалися також на англійській мові для залучення людей з інших країн. Загалом використання соціальних мереж дало можливість самоорганізації українців не тільки в межах своєї країни, але й у рамках світового українства та з громадянами інших країн.

Висновки

Сьогодні соціальні мережі та месенджери є популярними та ефективними інструментами для активізації та розповсюдження громадянських рухів спричинених кризовими моментами для суспільства. Можна сказати, що після Євромайдану та війни на Донбасі українці усвідомили на практиці силу соціальних мереж та месенджерів і тому з перших днів вторгнення Росії в Україну застосовували їх для протидії ворогу та допомоги постраждалим та військовим. Серед моментів унікальних для нинішньої ситуації в Україні є: використання месенджеру Telegram для координування та організації рухів, консолідація громадянських рухів з діями політичної еліти через пости в Twitter, публікація текстів направлених на виокремлення українського народу від російського та показ методів колоніальної політики Росії щодо України, а також організація DDoS-атак.

У роботі були зазначені тільки окремі види громадянської самоорганізації, оскільки всіх їх охопити в одній статті є проблематичним, а також тому, що війна все ще триває, а разом з нею створюються нові ініціативи для протидії їй. Проте на основі проаналізованих видів громадянської діяльності українців під час війни можна вже вказати, що самоорганізація проявлялась на різних рівнях з урахуванням навиків кожного та ключових цілей. Це може свідчити про розвиток горизонтальної структуризації суспільних відносин в Україні та індивідуальної ініціативності, що є важливими характеристиками громадянського суспільства. Варто зазначити також на консолідацію громадянського суспільства та політичної влади України та інших країн, що дає можливість позитивно дивитися на майбутні перспективи України як сильної та незалежної держави.

¹⁸ Скарга і блок. *Telegram* : веб-сайт. URL: <https://t.me/cyberkma> (дата звернення: 29.04.2022).

¹⁹ Креативні сили України. *Telegram* : веб-сайт. URL: https://t.me/videomatica_academy (дата звернення: 29.04.2022).

²⁰ IT ARMY of Ukraine. *Telegram* : веб-сайт. URL: <https://t.me/itarmyofukraine2022> (дата звернення: 29.04.2022).

²¹ В онлайн-гру playforukraine зіграли понад 500 тисяч людей з усього світу. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3455768-v-onlajngru-playforukraine-zigrali-ponad-500-tisac-ludej-z-usogo-svitu.html> (дата звернення: 29.04.2022).

Інформація про автора:

Ворожейкін Євген Петрович,

кандидат філософських наук,

асистент кафедри богослов'я та релігієзнавства

9, вул. Пирогова, м. Київ, 02000, Україна

Information about the author:

Vorozheikin Yevhen Petrovych,

Candidate of Philosophical Sciences,

Assistant Professor at the Theology and Religious Studies Department

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pirogov str., Kyiv, 02000, Ukraine